

MIS ON KORRAKOHANE ÕIGUSEMÕISTMINE JA KUIDAS SEDA TAGADA?

VIRGO SAARMETS

kohtute seaduse eelnõu ettevalmistanud töörühma liige

Sissejuhatus

Justiitsminister moodustas oma 05.03.2008 käskkirjaga nr 53 töörühma, kelle ülesanne oli töötada välja uus kohtute seaduse eelnõu. Riigikohtu esimehe Märt Raski juhtimisel tegutsenud töörühma ettevalmistatud eelnõu arutati läbi Eesti kohtunike kaheksandal täiskogul 12.–13.02.2009 ning selle otsuse alusel täiendatud kujul ka Eesti kohtunike erakorralisel täiskogul 21.–22.05.2009.¹¹ Eelnõu on kahel korral arutatud kohtute haldamise nõukojas: 11.–12.12.2008 ja 17.–18.09.2009.² Kohtute haldamise nõukoda andis oma viimasel istungil justiitsministrile ja Riigikohtu esimehele soovitusel esitada kohtute seaduse eelnõu koos selle ettevalmistamise käigus lahendamata jäänud vaidlusküsimustega (muudatusettepanekute vormis) Riigikogule ettepanekuga seadusandlikuks algatuseks. Kuigi eelnõu on olnud kohtunikonna sees juba pikka aega elava diskussiooni objektiks, on teavet selle sisust avalikkuse ette jõudnud napilt.³ Seetõttu on igati asjakohane ja aktuaalne püüda pisut selgitada eelnõus olulist tähtsust omavaid mõisteid.

Uue kohtute seaduse eelnõu (KSE) koostamise peamine eesmärk on olnud viia lõpule protsess, mis 29.07.2002 jõustunud kehtiva kohtute seadusega (KS) küll poole peale jõudis, kuid pooleli jäigi, sest kohtunikud ja täitevvõimuvälised isikud kaasati kohtute haldamise nõukoja kaudu kohtusüsteemi haldamisse vaid nõuandjate või kooskõlastajate rollis. Poolikuks jäi kohtuhalduse mudeli reformimine, millega viidi ka esimese ja teise astme kohtud Justiitsministeeriumi haldusalast välja enesekorralduslikule haldamisele. Sellega pandi praegu justiitsministriga jagatud vastutus õigusemõistmise korrakohase toimimise eest kohtusüsteemile kui terviklikule põhiseaduslikule institutsioonile endale. Süsteemi toimimine on aga jätkusuutlik ja tõhus üksnes juhul, kui see funktsioneerib ja areneb ühtsete põhimõtete ja ühtse korra alusel ning ühtse juhtimise kaudu. Ei ole otstarbekas säilitada senist lähenemist, kus põhiseadusliku institutsioonina käsitatakse vaid Riigikohut, kuid maa-, haldus- ja ringkonnakohtud on Justiitsministeeriumi haldusala asutused. See ei vasta klassikalisele riigivõimude kolmikjaotuse mudelile (seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim),⁴ pisendades põhjendamatult kohtuvõimu rolli, kuigi sõltumatu õigusemõistmise tähtsust õigusriigis peaks olema, vastupidi, hoopis võimatu üle hinnata.

Praegu ei ole kohtusüsteemi kui terviku toimimise eest otseselt vastutav ei justiitsminister ega ka Riigikohus või Riigikohtu esimees. KS § 27 lõike 3 alusel Riigikogus 10.06.2008 peetud ettekandes märkis Riigikohtu esimees (nagu ka varasematel aastatel), et Eesti kohtuhalduse olemasoleva lõhestatud mudeli puhul, kus esimese ja teise astme kohtute haldamise ja rahastamisega tegeleb Justiitsministeerium ja Riigikohus on n-ö põhiseaduslik institutsioon, on pidevas ohus kohtusüsteemi kui terviku toimimine ja finantseerimise stabiilsus, sest eelarvemenetluses peab justiitsminister kaaluma eelarveprioriteete ministeeriumisiselt, lähtudes oma poliitilistest eelistustest. „Kohtusüsteem on üks põhiseaduslik tervik, mida tuleb finantseerida funktsiooni-, mitte haldusalapõhiselt. Põhiseaduse kohaselt ei saa kohtusüsteem olemuslikult kuuluda mitte ühegi ministri valitsemisalasse. Õigusemõistmine on iga riigi põhifunktsioon ja selle toimimine ei saa sõltuda ühegi ministri või erakonna poliitilistest

eelistustest ega hetkevajadustest. Toimivat õigusemõistmist on ühtviisi vaja nii koalitsioonile kui ka opositsioonile, kõigile Eesti elanikele.“⁵

Eesti kohtunike täiskogu⁶ võttis 09.02.2007 vastu „Kohtusüsteemi arengu põhimõtted“,⁷ mille kohaselt on põhiväärtusi järgiva ja korrakohaselt toimiva kohtusüsteemi arengu tagamiseks oluline korrastada kohtusüsteemi ülesandeid ja struktuuri, arendada kohtusüsteemi rahastamist ja kohtuhaldust, süvendada selle enesekorralduslikku alget ning edendada kohtusüsteemi personalipoliitikat ja koolitust (arengupõhimõtete p 4). Sama dokumendi punktis 7 täpsustatakse, et võimude lahususe põhimõtte edasiarendamiseks tuleb kohtute haldamine lahutada täitevvõimust. Kohtute haldamise ja arengu tagamiseks on vajalik moodustada iseseisev kohtuhaldusasutus, mis on nii õiguslikult kui ka organisatsiooniliselt ühtse kohtusüsteemi osa ja allutatud kogu kohtusüsteemi juhtimismudelile. Kohtunike arvates saab kohtusüsteem üksnes iseseisva võimuna toimides kanda seadustega määratud alustel ja korras tegelikku vastutust õigusemõistmise toimimise eest (p 2) ning tagada ausa ja objektiivse õigusemõistmise, isikute vaba juurdepääsu õigusemõistmisele ja nende õiguste kaitse, samuti kohtuasjade lahendamise mõistliku aja jooksul (p 3). Kohtute seaduse eelnõu ettevalmistamisel lähtuti eelkõige neist kohtusüsteemi arengupõhimõtetest, kuigi lahendatud on ka teisi probleeme, mis kehtivas seaduses on jäänud lahendamata või osutunud ebapiisavalt reguleerituks. Kuigi eelnõus on nähtud ette palju põhimõttelisi muudatusi, tuginevad need põhiosas kehtivale seadusele varasemaid ideid üksnes loomulikult edasi arendades. Eelnõu eesmärk on evolutsioon, mitte revolutsioon.

Korrakohane õigusemõistmine

Üks kohtute seaduse eelnõu keskne mõiste on **korrakohane õigusemõistmine**. Eelnõu järgi peab korrakohane õigusemõistmine olema kohtusüsteemi tegevuse esmane eesmärk. KSE § 2 lõige 6 sätestab järgmist: „Õigusemõistmine on korrakohane, kui see on aus ja objektiivne, tagab isikute vaba juurdepääsu õigusemõistmisele ja nende õiguste kaitse, samuti kohtuasjade lahendamise mõistliku aja jooksul.“ Muidugi peab õigusemõistmine lisaks toimuma kohtus (KSE § 2 lg 1 – õigusemõistmise monopoolsus) ja olema sõltumatu (KSE § 2 lg 2 – sekkumiskeeld – selleta oleks ka õigusemõistmise objektiivsus võimatu).

Sama mõistet on korduvalt kasutatud ka kehtivas kohtute seaduses (KS § 12 lg 2, § 20 lg 2, § 24 lg 2, § 45), milles märgitakse, et kohtu esimees peab vastutama õigusemõistmise korrakohase toimimise eest kohtus, ja antakse talle asjakohane järelevalvevolitus. Samas jätab kehtiv õigus täielikult määratlemata, mida korrakohase õigusemõistmise all mõista tuleks. Niisugust selgusetust ei saa pidada mõistlikuks, sest sel moel jäetakse liiga lahtiseks need kriteeriumid, millele õigusemõistmine peab vastama ja mille alusel õigusemõistmise toimimise kvaliteeti hinnata. Sellises olukorras ei ole tegelikult üldse teada, mille eest kohtu esimees tegelikult ikkagi vastutab ja mille üle ta järelevalvet teostab. See võib olla ju väga mugav, kuid kindlasti pole see väga mõistlik.

Eelnõus on korrakohase õigusemõistmise sisustamisel lähtutud Eesti kohtunike täiskogu 09.02.2007 otsuse „Kohtusüsteemi arengu põhimõtted“ punktist 3, mis näeb ette, et „kohtusüsteem peab tagama ausa ja objektiivse õigusemõistmise, isikute vaba juurdepääsu õigusemõistmisele ja nende õiguste kaitse, samuti kohtuasjade lahendamise mõistliku aja jooksul.“⁸ Need ongi peamised tingimused, mis peavad olema täidetud, et saaksime rääkida õigusemõistmise korrakohasusest.

Määratluses on loetletud korrakohase õigusemõistmise viis tunnust: 1) ausus; 2) objektiivsus; 3) isikutele vabalt juurdepääsetavus; 4) isikute õiguste kaitse tagatus; 5) kohtuasja lahendamise tagatus mõistliku aja jooksul. Mõningal määral võib segadust tekitada küsimus, milline on nende elementide omavaheline seos, sest osaliselt need ju kattuvad. Tegelikult võiks õigusemõistmise korrakohasuse ja aususe vahele panna isegi võrdusmärgi, kui ausus ja õiglus samastada, nagu seda on teinud Ameerika õigusfilosoof John Rawls. Rawlsi järgi on ausameelsus õigluse mõiste kõige põhilisem idee.⁹ Sageli kasutataksegi ausat menetlust õiglase menetluse sünonüümina (*fair trial*).

Kuigi korrakohase õigusemõistmise määratlus eelnõus lähtub otseselt kohtusüsteemi arengupõhimõtetest ning selle üksikasjalikuma lahtimõtestamise osas võiksid olla väärtuslikuks allikaks ka nimetatud dokumendi ettevalmistamisel koostatud materjalid, ei ole nendes siiski korrakohast õigusemõistmist defineeritud. Õigusemõistmise korrakohasust on seostatud arengupõhimõtete punktis 3 sätestatud kohtusüsteemi eesmärkide saavutamisega. Näiteks on õigusemõistmine korrakohane, kui kohtuasi lahendatakse mõistliku aja jooksul. Siin tuleks muidugi lisada, et jah, muu hulgas on ka kohtuasja mõistliku aja jooksul lahendamine üks kohustuslik tingimus, milleta õigusemõistmine ei saa olla korrakohane, kuid see pole siiski ainus tingimus.

Korrakohase õigusemõistmise definitsiooni ei saa võtta matemaatilise valemiga, mille kohaselt tuleks konkreetse juhtumi hindamiseks asendada üksnes vajalikud muutujad. Et iga kohtuasi on ainulaadne, ei ole võimalik õigusemõistmise korrakohasuse kriteeriume järgalt määratleda. Peab tõdema, et kuigi eelnõus on korrakohast õigusemõistmist püütud defineerida, jääb see siiski suuresti määratlemata õigusemõisteks, mille sisu ei saagi ammendavalt avada.¹⁰ Seejuures on võimalik ja vajalik lähtuda muu hulgas Euroopa Inimõiguste Kohtu seisukohtadest, mida Strasbourgi kohus on väljendanud inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikli 6 lõiget 1 puudutavates asjades, sisustades õigust õiglasele kohtulikule arutamisele.¹¹ Võib väita, et KSE § 2 lõikes 6 osaliselt kattuva sisuga elementide nimetamine on vajalik selleks, et korrakohane õigusemõistmine hõlmaks valgete laikudeta kogu asjaomase „kultuurikihhi“ ja oleks iseloomult dünaamiline ning käiks ajaga kaasas. Laiemas mõttes tuleb korrakohast õigusemõistmist pidada kogu kohtusüsteemi esmaseks eesmärgiks: piisav ei ole üksnes õigusemõistmise niisama toimimine, vaid õigusemõistmine peab vastama kindlatele kriteeriumidele, see peab olema eelkõige aus, õiglane ja õigeaegne.

Kord on vanem kui meie

Kui õigusemõistmine peab olema korrakohane, siis tähendab see, et peab eksisteerima mingi kord, millele õigusemõistmine peab vastama. Kord, millele õigusemõistmine kõige laiemas tähenduses peaks vastama, on kogu Eestis kehtiv riigisisene ja rahvusvaheline õiguskord¹² ehk kõik need õigusnormid, millest tulenevad õigused ja kohustused Eesti kohtumenetluse subjektidele, sealhulgas kohtule kui menetlejale. Kohtupidamise eesmärk on nii õige otsus kui ka õiglane menetlus. Protsessuaalõiguslikult korrektse menetluse tulemusel tehtud materiaalõiguslikult õige ja vormipuudusteta kohtulahend on see, mille poole tuleb pürgida. Tuleb saavutada olukord, kus õigusemõistmine on korrakohane mitte ainult konkreetset kaasust silmas pidades, vaid tervikuna, kõigil juhtudel, kohtusüsteemi läbivalt.

Konkreetsemalt on korrakohase õigusemõistmise esmasteks allikateks põhiseadus, kohtute seadus ja kohtumenetluse seadused, milles on korrastatud õigusemõistmise formaalne pool

(korraldus, menetlus, vorm). Lisaks on olulised Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon¹³ (eriti selle artiklid 6¹⁴ ja 13¹⁵) ja Euroopa Liidu õigus, samuti Strasbourgi ja Luxembourgigi kohtute praktika. Et eesmärk pole ainult formaalne, vaid ka sisuline korra kohasus, siis peab kohus loomulikult järgima ka materiaalõigust ning tegema kõik endast oleneva, et asi õigesti lahendada (st tagada isikute õiguste kaitse).

Korrahkohasuse tagamine

Nagu eelnevalt märgitud, peaks õigusemõistmine olema korrahkohane kogu kohtusüsteemi läbivalt, kõigil juhtudel ja kõrvalekalleteta. See on muidugi ideaal. Praegune olukord, paraku, päris ideaalile ei vasta, näiteks ei suudeta sugugi alati kohtuasja lahendada mõistliku aja jooksul.¹⁶ Teataval (loodetavasti vähemal) määral on probleeme muudeski aspektides¹⁷ ja oleks rumal arvata, et neid tulevikus enam üldse ette ei tule. Aga võimalikult suures ulatuses tuleks neid vältida küll.

Korrahkohast õigusemõistmist ei saa tagada üks kohtunik või kohtuasutus. Selle nimel peavad pingutama kõik kohtunikud, kohtuasutused, kohtuametnikud, kogu kohtusüsteem. Lisaks avaldab õigusemõistmisele mõju teiste justiitsasutuste – Justiitsministeeriumi, prokuratuuri, advokatuuri, politsei jm tegevus, aga ka kohtusüsteemi piisav rahastatus. Niisama tähtis on ka õigusloometegevus, mis võib halvemal juhul oluliselt piirata juurdepääsu õigusemõistmisele (nt riigilõivude suurendamine, menetlusabi saamise tingimuste karmistamine jms) või muuta suisa võimatuks kohtuasjade lahendamise mõistliku aja jooksul (kui kohtud ebamõistlikult koormata õigusemõistmisväliste ülesannetega). Korrahkohane õigusemõistmine ei ole võimalik ilma tõhusalt toimiva tugistruktuurita (kohtuteenistujad, infotehnoloogia, registrid jne). Õigusemõistmise objektiivsust, mis eeldab kohtuvõimu sõltumatust, ei ole omakorda võimalik saavutada selleta, et teised võimuharud ja nende esindajad hoiduksid kohtusüsteemi ja kohtunikonna mõjutamisest ükskõik missugusel viisil. Seetõttu ei ole vastutust õigusemõistmise korrahkohasuse eest tegelikult võimalik päris täpselt piiritleda ja probleemide esinemise korral ei pruugi konkreetne süüdlane alati olla leitav või üldse olemaski. Tuleb rõhutada, et õigusemõistmise korrahkohasust peavad oma ülesannete, pädevuse ja volituste piires tagama kõik riigorganid, kelle tegevusel on kokkupuuteid õigusemõistmisega või kohtuhaldusega,¹⁸ olgu nende käitumiskohustus siis positiivne (kohustus midagi teha) või negatiivne (kohustus millegi tegemisest hoiduda). Näiteks politseil on kohustus tõrjuda meelevaldajate ründeid kohtuasutuse vastu,¹⁹ kohtus vastustajaks oleval haldusorganil on kohustus kasutada oma menetlusõigusi heauskselt, justiitsminister ei või anda kohtunikele juhiseid, kuidas mingi asi tuleks lahendada jne.

Oma pädevuse ja võimaluste piires peavad õigusemõistmise korrahkohasust tagama ka kohtusüsteem ja kohtunike korpus. Konkreetsemad kohustused on kohtuesimeestel ja asja menetleval kohtukoosseisul, kelle tegevus on üksikkaasusi silmas pidades ka kõige nähtavam. Eelnõu § 22 lõike 3 sissejuhatava lause kohaselt vastutab õigusemõistmise korrahkohase toimimise eest riigis Riigikohtu esimees. See ei tähenda siiski tema ainuvastutust. Õigusemõistmise korrahkohasuse tagamine on kogu kohtusüsteemi ülesanne, Riigikohtu esimees ainult tõmbab seda eest või tõukab tagant.²⁰ KSE § 14 lõike 3 esimese lause kohaselt vastutab kohtu esimees õigusemõistmise korrahkohase toimimise eest kohtus, ringkonnakohtu esimees ka oma tööpiirkonna esimese astme kohtus. Kuigi eelnõu toetub suuresti kohtuesimeeste juhtimis- ja järelevalvepädevusele õigusemõistmise korrahkohasuse tagamisel, peab tegelikult iga kohtusüsteemi juhtimise, järelevalve ja haldamisega tegelev isik, asutus või kogu²¹ seisma samuti hea õigusemõistmise korrahkohase toimimise eest oma pädevuse ja

volituste piires. Seda nii kohtuasutuste eelarvete kinnitamist, kohtunike ja kohtuametnike ettevalmistust ja koolitust, õigusemõistmist teenindavate üksuste tööd ning paljusid muid asjassepuutuvaid asjaolusid silmas pidades.

Kui kehtiva KS § 28 lõige 5 näeb ette, et Riigikohtu kolleegiumi esimees täidab Riigikohtu kodukorrast tulenevaid ülesandeid ning seadusega temale ülesandeid pandud ei ole, siis eelnõu § 24 lõige 2 paneb Riigikohtu kolleegiumi esimehele muu hulgas sõnaselge kohustuse seista hea kohtulahendite kvaliteedi ja seaduste ühetaolise kohaldamise eest kolleegiumis ning oma valdkonnas esimese ja teise astme kohtus. Ringkonnakohtu kolleegiumi esimehel on samasugune ülesanne oma kolleegiumi ning oma valdkonnas ka selle ringkonnakohtu tööpiirkonnas asuvat esimese astme kohtu silmas pidades (KSE § 16 lg 2). Kolleegiumide esimeeste roll õigusemõistmise korra kohasuse tagamisel laiemalt kui vaid enda menetletavates asjades on piiratum võrreldes kohtuesimeestega, sest neil puudub võrreldav juhtimis- ja järelevalvepädevus, nad ei saa otsustada kohtuasutusesiseste ressursside jaotamise üle jne. Küll aga peavad nad tagama, et õigusemõistmine oleks sisuliselt hea kvaliteediga, et kohtulahendid oleksid korrektsed ning seadusi kohaldataks ühetaoliselt.

Korrahase õigusemõistmise tagamiseks nähakse eelnõus lisaks ette mitmed järelevalve korralduse muudatused, mis loovad eeldused puudujääkide kõrvaldamiseks ja probleemide ennetamiseks (KSE §-d 95–102). Eelnõu § 95 lõige 1 sedastab järelevalve eesmärgi tagada kohtusüsteemi tegevuse analüüsile tuginedes õigusemõistmise toimimise korra kohasus, kohtute tegevuse ja kohtuhalduse seaduslikkus ning otstarbekus.

Eelnõu §-s 97 on sätestatud järelevalve ulatus ja §-s 98 järelevalvajate üldine pädevus. Järelevalve ja vastutus on eelnõus lahendatud püramiidselt ja võimalikult laialt, et oleks tagatud avatus ja läbipaistvus. See tähendab, et kõrgema astme kohtu esimees võib teostada järelevalvet kõigi oma tööpiirkonnas asuvate madalama astme kohtute kohtujuhtide üle (KSE § 97 lg 2). KSE § 6 lõike 1 kohaselt on oma pädevuse piires kohtujuhtideks kohtuesimehed, kolleegiumide esimehed ja kohtumaja juhid. See tähendab, et Riigikohtu esimees võib näiteks nõuda KSE § 98 lõike 1 punkti 1 alusel seletusi ka otse Harju maakohtu kohtumaja juhilt ning teha talle KSE § 98 lõike 4 punkti 1 alusel ettepanekuid õigusemõistmise korra kohasuse tagamiseks või punkti 2 alusel kohtumaja töökorralduse muutmiseks. Sama kohtumaja juhi suhtes võib samasuguseid meetmeid kohaldada aga ka Tallinna Ringkonnakohtu esimees. Seega on tegemist kattuvate pädevustega. Kuigi tuleb mõnda, et teatud määral võib see tekitada segadust, tahaks uskuda, et praktikas siiski topeltseletusi nõudma või korduvaid ettepanekuid tegema ei hakata ning probleemid lahendatakse tervest mõistusest lähtuvalt. Kuna aga kõrgema kohtu esimehed on eelnõu kohaselt ka isiklikult vastutavad nende tööpiirkonnas asuvas madalama astme kohtus korrahase õigusemõistmise tagamise eest (KSE § 14 lg 3; § 22 lg 3) ning süüliselt oma ülesannete täitmata jätmise korral võidakse nad oma juhtimisülesannetest vabastada (KSE § 19 lg 2 p 1; § 27 lg 1), siis peab neil olema ka reaalne võimalus puuduste esinemise korral isiklikult sekkuda ning feodalistliku printsiibi „minu vasalli vasall ei ole minu vasall“ rakendamine ei ole põhjendatud. Et aga kohtu esimehel peab kindlasti olema ülevaade oma asutuses toimuvast, siis nõuab eelnõu § 97 lõige 3, et kolleegiumi esimehe või kohtumaja juhi üle järelevalve teostamisel tuleb sellest teavitada sama kohtu esimeest.

Kohtu esimehele ja kõrgema astme kohtu esimehele annab väga suured õigused ka KSE § 19 lõike 2 punkt 2, mille kohaselt võidakse kolleegiumi esimees või kohtumaja juht enne tähtaja lõppemist²² juhtimisülesannete täitmisest vabastada, kui tema koostöö kohtu esimehega ei laabu. Samuti võidakse juhtimisülesannete täitmisest ennetähtaegselt²³ vabastada ka kohtu

esimees, kui ta ei suuda teha koostööd selle kõrgema astme kohtu esimehega, kelle tööpiirkonda kohus kuulub. Riigikohtu kolleegiumi esimehe samal alusel vabastamise võimaluse näeb ette KSE § 26 lõike 2 punkt 2. Kõigil juhtudel on lisatud piirang, et kaks kohtujuhti peavad olema eelnevalt vähemalt aasta proovinud sõbralikult koos töötada (KSE § 19 lg 7; KSE § 26 lg 5). Eelnõu § 27 lõige 1 annab lisaks Riigikogule võimaluse vabastada Vabariigi Presidendi ettepanekul enne tähtaja lõppemist²⁴ oma juhtimisülesannetest ka Riigikohtu esimees. Sarnaselt nimetatutega on ka siin olemas kaitseklausel (KSE § 27 lg 2), mille kohaselt juhul, kui Vabariigi President on teinud Riigikogule ettepaneku vabastada Riigikohtu esimees juhtimisülesannete täitmisest ja Riigikogu on selle tagasi lükanud, ei saa Vabariigi President sama ettepanekuga uuesti Riigikogu poole pöörduda enne, kui Riigikohtu esimees on Riigikogule esitanud järgmise aastaülevaate kohtukorralduse, õigusemõistmise ja seaduste ühetaolise kohaldamise kohta (KSE § 22 lg 4; KS § 27 lg 3). Seega on eelnõus nähtud ette vägagi suured võimalused õigusemõistmise korrakohasuse piisaval määral tagamata jätnud kohtujuhtide väljavahetamiseks nende vastu, kes sellega loodetavasti paremini toime tulevad või kellega neil koostöö paremini sujub. Kõik ikka selle nimel, et tagada kohtusüsteemi „klientidele“ (menetlusosalistele) korrakohane õigusemõistmine. Tuleb siiski rõhutada, et vastavalt eelnõu § 6 lõikele 4 säilivad kohtujuhi vabastamise korral tema kohtunikuvolitused. See tähendab, et kohtujuht vabastatakse üksnes juhtimisülesannete täitmisest, kuid õigusemõistmise ülesandeid täidab ta edasi, ta on kohtunik ja selleks ka jääb, sest kohtunikuamet on eluaegne. Põhiseaduse § 147 lõike 2 kohaselt saab kohtuniku ametist tagandada üksnes kohtuotsusega. Ka Riigikohtu esimees jääb KSE § 27 lõike 2 alusel pärast vabastamist edasi riigikohtunikuks.

Kokkuvõte

Artikli eesmärk oli anda mõningane ülevaade uue kohtute seaduse eelnõu ühest kesksest mõistest. Muidugi ei ole esitatud mõttestarendus ammendav. Tegemist on mõistega, mille määratlemine peab tema väga suure üldistusastme tõttu paratamatult jääma lahtiseks, et mitte jääda jalgu ühiskonnaelu arengule. Et nüüd on vahel hakatud rääkima juba ka juurdepääsust Internetile kui põhiõigusest, siis ei pruugi kaugel olla aeg, kus korrakohane õigusemõistmine eeldab kohtult menetlusosalistega suhtlemist näiteks videokonverentsi vahendusel või elektroonilise kohtutoimiku eranditeta arvutivõrgu kaudu kättesaadavaks tegemist. Kui niisugused põhimõtted on muutunud üldlevinuks, hõlmataks ka sellised olukorrad korrakohase õigusemõistmise kontseptsiooniga. Seda eeldusel, et korrakohane õigusemõistmine ei ole seaduses määratletud jäigalt ja ammendavalt.

Praegu ei ole kohtute seaduse eelnõu tekst ning sellele lisatud seletuskiri, muudatusettepanekud ja muu eelnõu ettevalmistamist kajastav materjal veel avalikkusele kättesaadav. Olukord muutub loodetavasti õige varsti, kui eelnõu Riigikogu menetluse võetakse. Et aga õigusemõistmine peab korrakohane olema juba kehtiva kohtute seaduse järgi, siis on igal juhul, sõltumata uue eelnõu saatusest,²⁵ põhjust arutleda selle üle, mida nimetatud mõiste endas peidab. Nagu eelnevast nähtub, peidab ta paljutki.

¹ Täiskogude protokollid ja muu asjakohane materjal (sh kohtunikest koosnenud ekspertkomisjoni arvamus) on kättesaadav aadressil <http://www.nc.ee/?id=63>

² Kohtute haldamise nõukoda on kooskõlastava pädevusega kohtuhaldusorgan, kes haldab koostöös Justiitsministeeriumiga esimese ja teise astme kohtuasutusi (KS § 39 lg 1 esimene lause). Kohtute haldamise nõukotta kuuluvad Riigikohtu esimees, viis kohtunike täiskogu poolt kolmeks aastaks valitud kohtunikku, kaks Riigikogu liiget, Advokatuuri juhatuse nimetatud vandeadvokaat, riigi peaprokurör või tema nimetatud riigiprokurör ja õiguskantsler või tema esindaja. Justiitsminister või tema esindaja osaleb nõukojas sõnaõigusega (KS § 40 lg 1).

³ Vt „Kohtute seaduse eelnõu projekti arutatakse uuesti mais“ – ERR uudised 13.02.2009; <http://uudised.err.ee/index.php?06154640>; „Kohtunike täiskogu arutab Tartus uut kohtute seadust“, ERR uudised 12.02.2009 – <http://uudised.err.ee/index.php?06154455>; „Rask: Eestis ei ole kolmandat võimu“, ERR uudised 12.02.2009 – <http://uudised.err.ee/index.php?06154481>; „Lang tervitab kohtute seaduse eelnõu valmimist“, „Postimees“ 12.02.2009 – <http://www.postimees.ee/?id=81536>; „Uue kohtute seaduse koostamine ajas Eesti kohtunikud tülli“, „Eesti Päevaleht“ 13.02.2009 – <http://www.epl.ee/artikkel/458714>.

⁴ Riigivõimude jaotuse idee pärineb juba Antiik-Kreekast Aristoteleselt ja Platonilt, kuid selle tänapäevast kolmikjaotust seostatakse John Locke'i teise traktaadiga valitsemise kohta („Two Treatises of Government“ – „An Essay Concerning the True Original, Extent, and End of Civil Government“, 1698 – eesti keeles ilmunud Akadeemia 2007, nr 3–7, tõlkija järelsõna Akadeemia 2007, nr 8) ning esmajoonel Charles de Montesquieu (1689–1755) suurteosega „Seaduste vaimust“ („De l'esprit des lois“, 1748).

⁵ http://www.riigikohus.ee/vfs/729/Ettekanne_RK08_Mart_Rask.pdf

⁶ KS § 38 kohaselt on Eesti kohtunike täiskogu kõrgeim kohtunike omavalitsusorgan, kuhu kuuluvad kõik Eesti kohtunikud ja mis koguneb kord aastas.

⁷ <http://www.riigikohus.ee/?id=749>

⁸ <http://www.riigikohus.ee/?id=749>

⁹ **John Rawls**. Õiglus kui ausameelsus („Justice as Fairness“, 1958). – Kaasaegne poliitiline filosoofia. Valik esseid. Tartu: EYS Veljesto Kirjastus, 2002, lk 163. – Ehk täpsemalt: „Praktika on õiglane, kui ta on kooskõlas printsiipidega, mille vastastikust esitamist ja tunnustamist võib mõistlikult oodata kõigilt selles osalejatelt, kui nad on sarnastes tingimustes ning kui neilt nõutakse eelnevalt kindlat kohustumist, ilma et oleks teada, milline saab olema nende konkreetne olukord; seega, kui ta vastab standarditele, mida osapooled võiksid tunnistada ausateks, peaks neil avanema juhused selle praktika väärtuste üle arutada.“ (samas, lk 177).

¹⁰ Määratlemata õigusmõistete ja nende sisustamise kohta vt lähemalt: **Kalle Merusk**. Administratsiooni diskretsioon ja selle kohtulik kontroll. Tallinn: Juura, 1997.

¹¹ Eesti kohtumenetlusi on selles osas puütud analüüsida teoses: **Eerik Kergandberg, Andreas Kangur, Sten Lind, Katrin Saaremäel-Stoilov, Virgo Saarmets**. Sissejuhatus kohtumenetluse õpetusse. Eesti kohtumenetlusõiguse võrdluspilt. Tallinn: Juura 2008, lk 151 jj.

¹² Nt Eesti omaaegne silmapaistev riigi- ja haldusõigusteadlane prof A.-T. Kliimann defineeris õiguskorda järgmiselt: „Õiguskord on kehtiva õiguse kogum, mis korraldab konkreetse rahva elu.“ – **Artur-Tõeleid Kliimann**. Õiguskord. Tartu: Akadeemilise Kooperatiivi Kirjastus, 1939, lk 88.

¹³ RT II 1996, 11/12, 34; 2000, 11, 57; 2006, 1, 2.

¹⁴ Euroopa inimõiguste konventsiooni artiklis 6 väljendatud õiglase kohtuliku arutamise tingimuste kohta vt lähemalt: **Uno Lõhmus**. Õigus õiglasele kohtulikule arutamisele. – Inimõigused ja nende kaitse Euroopas. Tallinn: AS Juura, 2003, lk 139–180. Kättesaadav: http://www.juridica.ee/get_doc.php?id=510

¹⁵ Euroopa inimõiguste konventsiooni artikli 13 kohaldamise võimaluste kohta vt lähemalt **Mart Susi**. Õigus tõhusale menetlusele enda kaitseks – Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikkel 13 Euroopa Inimõiguste Kohtu dünaamilises käsitluses. Doktoritöö. Tartu: TÜ Õigusteaduskond, 2008. – Kättesaadav: http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/6335/1/susi_mart.pdf

¹⁶ Näiteks on Euroopa Inimõiguste Kohus viimastel aastatel mitmel korral tuvastanud, et Eesti riik on rikkunud inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikli 6 lõikes 1 sätestatud kohtumenetluse ebamõistlikult pika menetlusaja keeldu:

Treial vs Eesti (02.12.2003) – <http://www.coe.ee/?arc=&op=body&LaID=1&id=158&art=243&setlang=est>;
Shchiglitsov vs Eesti (18.01.2007) –

<http://www.coe.ee/?arc=&op=body&LaID=1&id=158&art=252&setlang=est>;

Saarekallas OÜ vs Eesti (08.11.2007) –

<http://www.coe.ee/?arc=&op=body&LaID=1&id=160&art=523&setlang=est>;

Missenjoy vs Eesti (29.01.2009) – <http://www.coe.ee/?arc=&op=body&LaID=1&id=207&art=602&setlang=est>.

Probleemidele selles valdkonnas on teravalt osutanud ka õiguskantsler oma 2007. aasta tegevuse ülevaates (Tallinn 2008), vt lähemalt lk 78–82.

¹⁷ Nt ei olnud tagatud õiglane menetlus, kuna isik mõisteti süüdi eelkõige anonüümse tunnistaja ütluste alusel ning ei temal ega advokaadil ei võimaldatud küsitleda ühtegi tunnistajat: Taal vs Eesti (22.11.2005) – <http://www.coe.ee/?arc=&op=body&LaID=1&id=158&art=249&setlang=est>; sarnane ka Pello vs Eesti (12.04.2007) – <http://www.coe.ee/?arc=&op=body&LaID=1&id=158&art=253&setlang=est>; kahtlus kohtuniku

erapooletuses: Dorozhko vs Eesti (24.04.2008) –
<http://www.coe.ee/?arc=&op=body&LaID=1&id=158&art=642&setlang=est>.

¹⁸ Eelnõu § 5 lg 4 kohaselt tagab kohtuhaldus kohtuasutuste kaudu kohtusüsteemile seadusega pandud ülesannete täitmise, sealhulgas: 1) õigusemõistmise kättesaadavuse; 2) võimaluse sõltumatult ja korrakohaselt õigust mõista; 3) õigusemõistmiseks vajalikud töötingimused; 4) kohtusüsteemi vajadusele vastava kohtuteenistujate arvu.

¹⁹ KS § 2 lg 3 ja KSE § 2 lg 3 näevad ette, et kohtus ja selle lähikonnas on keelatud teod, mis on suunatud õigusemõistmise häirimisele.

²⁰ KSE § 3 lg 1: „Kohtud on põhiseaduslik institutsioon, mis tugineb võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõttele, on oma tegevuses sõltumatu, tegutseb enesekorralduse põhimõttel ning kannab seadustega määratud alustel ja korras vastutust õigusemõistmise korrakohase toimimise eest.“

²¹ Nt kohtute nõukogu (KSE §-d 90–92), koolitusnõukogu (KSE §-d 93, 94), kontrollikoda (KSE §-d 99–102), Kohtuhalduskeskus (KSE §-d 103–107).

²² KSE § 16 lg 1; § 24 lg 1 – kolleegiumi esimees nimetatakse viieks aastaks (kehtiv kohtute seadus tähtaega ette ei näe); KSE § 17 lg 1 – kohtumaja juht nimetatakse viieks aastaks (kehtiva seaduse järgi esimeses astmes sama tähtaeg vastavalt KS § 12¹ lg 1; § 20¹ lg 1, kuid KS § 24 lg 1 kohaselt nimetatakse praegu ringkonnakohtu esimees seitsmeks aastaks).

²³ KSE § 14 lg 1 – kohtu esimees nimetatakse viieks aastaks (sama KS § 12 lg 1; § 20 lg 1).

²⁴ KSE § 22 lg 1 – Riigikohtu esimees nimetatakse üheksaks aastaks (sama KS § 27 lg 1).

²⁵ KSE § 148 lg 1 kohaselt on seaduse jõustumine kavandatud 2011. aasta 1. jaanuariks, kuid et eelnõu pole veel Riigikogus algatatudki, siis ei ole selle vastuvõtmine ega jõustumine sugugi kindel.